

A fordítás mint Kelet-Európa transznacionális reprezentációja

A romániai német irodalom magyar fordításai

Mikor 2008-ban megjelent magyarul Virgil Podoaba és Traian Ștef válogatásában a román irodalomban nyolcvanasok nemzedékének nevezett írói csoport *Dilingó* című antológiája,² az előszó megírására a 2016-ban elhunyt Esterházy Pétert kérték fel. A szerző a bevezetőben így fogalmazott: „Amikor nincs meg a történet vagy szétesett vagy elfelejtettük, akkor jelennek meg az antológiák, jobb híján, de szükségszerűen. És ha olvasói szenvedély és érdeklődés van mögötte, nem pedig protokolláris kényszer, országok közti kulturális megállapodás, akkor valódi hiánnyra hívják föl valóságosan a figyelmet.”³ A történet hiányára, vagy a szétesett és elfelejtett történetre figyelmeztetnek bennünket az antológiák Esterházy Péter megállapítása szerint. A történet valamely, jelen esetben a román irodalom kontextusát jelenti, tehát a román irodalom az, mely nincs, vagy csak nyomaiban van jelen a magyar kultúra közegében. Ilyenkor – és ebben egyet tudok érteni Esterházyval – egy antológia megjelenetése olyan kontextust teremt, mely révén az ezt követő vagy az esetlegesen ezt megelőző fordítások, fordításkötetek már nem légtüres térbe érkeznek, hanem a román irodalom iránt fogékony magyar olvasó tud viszonyt teremteni a különböző román művekkel, és van kapcsolódási pontja is a román irodalom közegéhez. Talán olyan ismerős pontokat is felfedezhet, mint például amilyeneket Esterházy elő-

1 A tanulmány az NKFIH (OTKA) 111 871. sz. pályázat támogatásával készült.

2 *Dilingó. „nyolcvanas nemzedék”. 10 kortárs román novellista*, vál., szerk. VIRGIL PODOABA–TRAIAN ȘTEF, elő. ESTERHÁZY Péter, utó. VIRGIL PODOABA, Noran, Budapest, 2008.

3 *Uo.*, 6–7.

szava is megteremt: a nyolcvanasok nemzedéke prózairodalmának egyik hangsúlyos jellegzetessége az a szövegalkotás folyamatára vonatkozó önreflexivitás, mely párhuzamba állítható a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején a magyar irodalomban lezajlott, „prózaforulatként” emlegetett esemény szövegeinek attitűdjével.⁴ Így tehát még az sem lehet véletlen, hogy maga Esterházy írta a fentebb idézett előszót.

A román irodalom és a nyolcvanasok nemzedékének antológiája nem csupán esetleges példa és hivatkozási alap akkor, amikor az értelmező a romániai német irodalom magyar fordításáról kísérel meg összegző megállapításokat tenni. Ahogyan arra az Esterházy-idézet második része is utal, a román irodalom magyar fordítását sokáig a kényszerűség és az irodalompolitika határozta meg, ebben változást csak a kilencvenes évek elejétől figyelhetünk meg. Ahogyan az is megállapítható, hogy a román irodalom fordítása közvetítő közegen keresztül érkezik javarészt a magyar irodalom közegébe. Ez a közvetítő entitás pedig nem más, mint a létében sokat vitatott romániai vagy erdélyi magyar irodalom.⁵ A román irodalom fordítói elsődlegesen abból a közegből kerülnek ki, mely bizonyos értelemben elkülönül a magyar irodalom egységén belül, és legyenek bár különböző törekvések arra nézvést, hogy a magyar irodalmat egységben láttassák,⁶ mégis minduntalan előtérbe tolakodik a kérdés: mennyiben tekinthetjük a magyar irodalmat

4 *Vö. Uo.*, 7–8.

5 Csak néhány a hosszan sorolható szövegek közül: ELEK Tibor, *Litrai kötelekben és magánutakon Erdélyben*, Bárka 2010/2., 84–87.; PAPP Ágnes Klára, *A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta-modellig*, Bárka 2010/3., 67–73.; VINCZE Ferenc, *Fiatal irodalomtörténészek, új tendenciák Transsylvaniaiban?*, Bárka 2010/2., 92–95.

6 Itt főként azokra az irodalomtörténet-írásban fellelhető törekvésekre szükségszerű gondolni, melyek 1990 után immár nem a korábbi elkülönítésben, hanem egységben kívánják láttatni a korábban határon túliként jegyzett magyar irodalmakat. *Vö.* KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1993; *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, Budapest, 2010; *A magyar irodalom története I–III.*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András, Gondolat, Budapest, 2007.

egységesnek, vajon nincs-e külön intézményrendszere, támogatási rendszere, fórumai stb., és teljesen más kulturális közege is a Romániában/Erdélyben születő magyar irodalomnak. Az irodalomtörténet-írás egyik legutóbbi jelentősnek tekinthető eseménye ebben a témában Szarvas Melinda *Tükörterem flamingóknak* című kötete, melyben a szerző a korábbi vajdasági magyar irodalom helyett a kulturális közeg mássága miatt javasolja (és kötetében ezt is követi) a magyar vajdasági irodalom kifejezés használatát: „Ha tehát elfogadható, hogy a *vajdasági* jelző nem pusztán a meghatározni kívánt irodalom földrajzi helyére, hanem annak kulturális közegére és irodalmának nyelvére is utal, akkor véleményem szerint érdemesebb lenne *vajdasági magyar irodalom* helyett *magyar vajdasági irodalomról* beszélni.”⁷ Szarvas Melinda szórendcseréje az irodalom megnevezését illetően azért is találó, mert a kulturális közeg jelölésén túl azt is felmutatja az így használt kifejezés, hogy e régió tekintetében nem csupán egy nyelvről ejthetünk szót. Esetünkben is lényeges ennek a kiemelése, mivel éppen a romániai magyar és német irodalomtörténeti törekvések jelzik, hogy az adott régiót/régiókat tekintve is mindig többnyelvű kulturális közzeggel kell számolni.

Ez annyiban releváns kérdésfelvetés a romániai német irodalom fordítását illetően, amennyiben ezt az irodalmat valamilyen módon – ahogyan azt a jelen szöveg hangzó változatának keretét adó konferencia címe⁸ is jelezte – elkülönítve kezeljük és tárgyaljuk a német nyelvű irodalomtól vagy irodalmaktól. A romániai német irodalom szószerkezet a romániai magyar irodalom elnevezéssel szinte egy időben keletkezik és erősödik meg, mégpedig a hatvanas, hetvenes években. Míg a magyar esetén a Kántor Lajos és Láng Gusztáv írta irodalomtörténet,⁹ addig a német esetén elsősorban Gerhardt Csejka 1970-es évek elején megjelent tanul-

7 SZARVAS Melinda, *Tükörterem flamingóknak. Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*, FISZ, Budapest, 2018, 38–39.

8 *Salvarea și conservarea literaturii germane din România prin traduceri*, Institutul Cultural Român, București, 2017. 05. 11.

9 KÁNTOR Lajos–LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944–1970*, Kriterion, Bukarest, 1973.

mányai¹⁰ generálják és rögzítik az elnevezést, és ezt Csejka később kiterjeszti¹¹ a második világháborút megelőző korszakra is. Ezek az elnevezések azért fontosak, mivel egyértelműen jelzik azokat az (ön)definíciós törekvéseket, melyek megteremtik azon – korábban kisebbségiként értékelt, jelenleg – regionális irodalmak entitását, melyek a többségi irodalom keretében helyezkednek el. És itt a többségi alatt nem a román irodalmat értem, sokkal inkább a magyar és német irodalmakat, melyektől a fentebb megnevezett két irodalom szintén elkülönül a definíciós kísérleteknek köszönhetően. Ahogyan Gilles Deleuze és Félix Guattari írják a prágai, tehát az egyik legtöbbet tárgyalt német nyelvű irodalom kapcsán: „A kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír.”¹²

Mindez azt is jelenti, hogy a Romániában születő magyar, valamint német irodalom esetében eleve kettős rendszerről beszélhetünk. Így viszont azt is feltételeznünk kell, hogy a két rendszer között – például a német irodalom és a romániai német irodalom közt – valamiféle viszony áll fent, mely nem megkerülhető, és amikor a későbbiekben fordításról esik szó, ezt mindenképpen érdemes figyelembe venni. Már csak azért is, mert a többségi-kisebbségi logika mentén kirajzolódó viszony eleve kódolja azt is, hogy mindkét kisebbségi irodalom törekszik arra, hogy meg- és elismertté tegye magát a többségi irodalom rendszerén belül, tehát önmagukat újra és újra kisebbségi pozícióba helyezik. Végered-

10 Gerhardt CSEJKA, *Über den Anfang. Betrachtungen die neuere deutsche Lyrik in Rumänien betreffend*, Neue Literatur 21. (1970/5.), 16–19.; Uő., *Bedingtheiten der rumäniendeutschen Literatur. Versuch einer soziologischen-historischen Deutung*, Neuer Weg 1971. március 20., 6–7.; Uő., *Eigenständigkeit als Realität und Chance. Zur Situation der rumäniendeutschen Literatur*, Neuer Weg 1971. március 21., 3–4.

11 Uő., *Der Weg zu den Rändern, der Weg der Minderheitenliteratur zu sich selbst. Siebenbürgisch-sächsische Vergangenheit und rumäniendeutsche Gegenwartsliteratur*, Neue Literatur 41–42. (1990–1991/7–8.), 91–103.

12 Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI, *Mi a kisebbségi irodalom?* = Uő., *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, Budapest, Qadmon, 2009, 33.

ményben úgy is fogalmazhatunk, a perifériáról történik mozgás a centrum irányába.

Ennek felvázolása és a román irodalom fordításával való párhuzam azért lényeges, mert amikor a Romániához köthető német irodalomról és ennek fordításáról beszélünk, minduntalan felbukkan az a közvetítő közeg, mely révén ez az irodalom megjelenik a magyar irodalom és kultúra kontextusában. Holott – és ez az igazán érdekes és figyelemfelkeltő – a nyelv nem követeli és nem teszi szükségsszerűvé ennek a közegnek a bevonását vagy jelenlétét, hiszen a hagyományosan amúgy is a német irodalomra és kultúrára figyelő magyar kulturális térben nem lenne fontos a romániai magyar kulturális közeg játékba hozása. Míg a román irodalom esetén sokkal érthetőbb és evidensebb ennek a jelenléte, addig itt ez a hangsúlyos megjelenés elgondolkoztató és további fejtegetéseket igényel.

Sánta-Jakabházi Réka nagyon pontosan rámutatott a Székelyföld című folyóiratban megjelent tanulmányában – többek között Anton Sterbling szövege kapcsán¹³ – arra, hogy „két romániai német irodalom létezik: egy Németországban, egy pedig Romániában”.¹⁴ „Ide tartozik minden – írja a szerző – Románia területén keletkezett német nyelvű alkotás, valamint azon irodalmi szövegek, melyeknek írói Romániából származnak, s ma Németország területén (vagy máshol) német nyelven alkotnak, de témaválasztásukban továbbra is származási helyükhöz kötődnek. Öndefiníciójuk már nem helyhez kötött, »romániai német« identitásukat felváltotta egy felvállalt identitásnélküliség.”¹⁵ Az így meghatározott német nyelvű irodalomnak a magyar közegben történő megjelenítésére és magyar fordítására az elmúlt fél évszázadban több kísérlet is történt, mely próbálkozások – véleményem szerint – egységes tendenciát mutatnak.

13 Vö. Anton STERBLING, *Zum Abschied einer Minderheit. Gedanken zum „Nachruf auf die rumäniendeutschen Literatur“*, Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung 40. (1991), 211–223.

14 SÁNTA-JAKABHÁZI Réka, *Előszó*, Székelyföld 2016/december, 14.

15 *Uo.*, 15.

Az itt csak említésszerűen hivatkozott és korábban alaposabban feltárt, két háború közötti időszokról mindenesetre elmondható, hogy leginkább az erdélyi magyar irodalomban akkortájt életre kapó transzilvanizmus ideológiája teremtette meg azt az elméleti és világnézeti háttérrel, melynek köszönhetően a magyar Erdélyi Helikon, a német Klingsor és a román Cultura című irodalmi lapokban számos fordítás látott napvilágot: elindult a román-magyar-német irodalmak egymás nyelvére történő átültetése. Ennek az időszaknak a lenyomatát és értő feltárását adja Ritoók János *Kettős tükör* című kötete, mely 1980-ban látott napvilágot. A szerző az előszóban így fogalmaz: a könyv „elsődlegesen kitűzött célja, hogy Erdély két, különböző nyelvet beszélő közösségének – magyaroknak és szászoknak – az irodalmi kapcsolatairól hírt adjon, egy olyan korszakból, amikor a két írói tábor közvetlen, személyes találkozásai, a felolvasóestek, a művek kölcsönös fordítása és ismertetése addig nem tapasztalt mértékben valósult meg, s az egymás iránti érdeklődés alkotó művelődési tetté érett, egy irodalmi barátság beszédes dokumentumává vált”.¹⁶ A kényszerű, inkább politikai és ideológiai korszakhatár, 1945 (voltaképpen az irodalomtörténet-írásokban 1944) húzta meg azt a láthatatlan vonalat, ahonnan új időszámítás kezdődött, nem csupán társadalmi és politikai, hanem irodalmi értelemben is.

Ezt követően az ötvenes és hatvanas években kevésbé van jelen a német szövegek magyarra fordítása, azonban a hatvanas évek végétől és a hetvenes években a magyar folyóiratok, mint például a kolozsvári Utunk és Korunk, a marosvásárhelyi Igaz Szó többször is teret ad a Romániában született német irodalom magyar fordításainak. A folyóiratok irányította kulturális cserét előzi meg részben (vagy ezt erősíti meg) az 1969-ben alapított, magyar és német szerkesztőséggel is rendelkező Kriterion Könyvkiadó, mely a megjelenő művek egyik kiemelt orgánuma lett. Itt érdemes megemlíteni az Igaz Szó 1971-es februári számát, mely tematikusan

16 RITOÓK János, *Visszapillantás nyolc évszázadra = Uó., Kettős tükör. A magyar-szász együttélés múltjából és a két világháború közötti irodalmi kapcsolatok történetéből*, Kriterion, Bukarest, 1980, 5.

mutatta be a romániai német irodalmat: harminc szerző került be a lapszámba, ki verssel, ki prózával vagy esszével. Az összeállítást szerkesztő Fodor Sándor az előszóban többek között arra is felhívta a figyelmet, hogy míg a romániai magyar és német irodalom kellő mértékben van jelen a román közegben, addig „mint ha elhanyagoltuk volna az igen számottevő hazai német irodalom portáját, csak tél-túl nyitottunk be hozzájuk, anélkül hogy rendszeresen figyelemmel kísértük volna őket”.¹⁷ A szintén előszófelet jegyző Szász János pedig már az ismertségre hivatkozik, amikor azt a bánsági Franz Liebhardot emeli ki a szerzők közül, aki az 1910-es években Reiter Róbert néven volt meghatározó alakja a Kassák-féle korai magyar avantgárd kísérleteknek.¹⁸ A két magyar szerző előszavai között kapott helyett a korábban már idézett, ekkor még pályája elején járó Gerhardt Csejka szövege is, aki – mint korábban említettem – éppen ebben az időszakban rögzítette írásaiban a „romániai német irodalom” meghatározást. E szövege is úgy indul, hogy a korábbi vitákat felidézve rögzíti a fogalom létjogosultságát és létezését: „Polgárjogot az az elnevezés nyert, mely egyrészt a német irodalomhoz való tartozást, másrészt a földrajzi viszonyok megszabta önállósulást jelzi: »romániai német irodalom«.”¹⁹ És miközben Csejka felvázolja röviden ezen irodalom történetiségét, jellemzőit, kitér arra is, hogy a romániai német szerzőknek nem csupán szűkebb közegükben kell helytállniuk, mivel a tradíció és a kontextus, melyekbe belépnek, ennél jóval tágabb: „az irodalom a nyelv művészete, és mint ilyen szüntelen harcot folytat létéért mindennel, amit ugyanazon a nyelven alkottak, mindegy, milyen állami határok között. Paul Schusternek nemcsak O. W. Cisek, de Heinrich Böll és Günter Grass mellett is meg kell állnia a helyét.”²⁰ Fodor Sándor, Gerhardt Csejka és Szász János az *Igaz Szó* tematikus számában írt szövegei az előszó funkcióját hivatottak betölteni, és elsősorban kontextualizálni próbálták a romániai német irodalmat. Az ösz-

17 FODOR Sándor, *A kerítésen túl*, *Igaz Szó* 1971/2., 155.

18 SZÁSZ János, *Az önismeret költészete*, *Igaz Szó* 1971/2., 163.

19 GERHARDT CSEJKA, *Útkereső irodalom*, *Igaz Szó* 1971/2., 158.

20 *Uo.*, 159.

széállítás végén szereplő három szöveg – Kemény János és Heidi Hauser rövidebb, míg Heinz Stănescu hosszabb lélegzetvételű írása – más szempontból érinti a tárgyalt témát. Kemény János a – cikkben természetesen a korabeli irodalompolitika miatt nem megnevezhető – transzilvanizmus két világháború közötti ideológiáját vázolja fel, és a korábban már Ritoók kapcsán említett Erdélyi Helikon és Klingsor folyóiratok egymás szerzőit fordító törekvését állítja a középpontba mint a magyar–német romániai fordítástörténet hagyományát. Ezt a gondolatot egészíti ki a jelen felől Hedi Hauser is, aki 1969-től a Kriterion Kiadó főszerkesztője volt, és rövid írásában éppen arra mutat rá, hogy miként is folytatódott a korábbi tendencia a jelenben a magyar–német és a német–magyar fordításokat illetően: többek között akkortájt jelent meg Paul Schuster regénye Bors Gizella fordításában (*Öt litercujka*), vagy éppen folyamatban volt Bálint Tibor *Zokogó majom* című regényének német fordítása (Ursula Bedners).²¹ Az, hogy Hedi Hauser a Kriterion német könyveket megjelentető tevékenységét is bemutatja, a jelen perspektívájából azért válik rendkívül fontossá, mert világosan látszik: a kiadó olyan intézményként határozható meg, mely a transzkulturalitás jelenségeként értékelhető, és melynek munkája a romániai magyar irodalmat tárgyaló magyar irodalomtörténeti szövegekben általában alig kerül említésre, holott éppen ez a kiadói gyakorlat az egyik érintkezési pont a romániai magyar és német irodalmi rendszereket tekintve. A tematikus számot a már említett Heinz Stănescu irodalomtörténeti összefoglalója²² zárja, melyben a szerző áttekinti a romániai német irodalom huszadik századi, konkrétan a második világháború utáni történetét. Az irodalom és a szerzők listaszerű, de annál informatívabb tárgyalása mellett a romániai német sajtót és könyvkiadást is bemutató szöveg zárlatában Stănescu kitér a fordítások jelentőségére, és itt magyar viszonylatban Franz Liebhardot emeli ki a hatalmas fordító életművel rendelkező Franyó Zoltán mellett,

21 Vö. HEDI HAUSER, *A hazai német könyvkiadás*, *Igaz Szó* 1971/2., 256–257.

22 HEINZ STĂNESCU, *A romániai német irodalom – ma*, *Igaz Szó* 1971/2., 259–269.

akik mindketten számos kötetet és szöveget fordítottak magyarra és németre.²³ A magyar és a román irodalom német fordításában is munkálkodó Franyó Zoltán mellett az irodalomtörténész két román fordítót is megemlít: I. Cassian Mătăsaru és Lazăr Iliescut. Amellett, hogy a fordítások kölcsönössége jól illeszkedett „a román nép és az együtt élő nemzetiségek testvériségének ápolására való törekvés”-be,²⁴ kiválóan megtapasztalható az is, hogy a romániai irodalmak (német, magyar, román stb.) akár a fordítások kapcsán történő együttes és komparatív vizsgálata olyan kutatási mezőt és szempontrendszert teremt, melyben a „jelentések megsokszorozódása a fordítások egymáshoz való viszonyából, a forgalmazás és megjelenés dinamikájából, a nemzeti határokat átlépő kontextusok és hálózatok alakulásával párhuzamosan jön létre”.²⁵ Ennek a transznacionális kontextusnak a létezését – még ha akaratlanul és nem feltétlenül tudatosan is, de – egyértelműen jelzi az Igaz Szó tematikus száma; és ez a kontextus teremt lehetőséget a folyóiratokon, kiadókon és fordításokon keresztül azon kulturális közeg feltárására, melynek alapvető jellegzetessége a többnyelvűség és a kulturális sokszínűség.

Mindezek mellett azért is kiemelkedő pont a romániai német irodalom magyar fordítását tekintve a folyóirat romániai német 1971-es összeállítása, mert ezt követően, 1973-ban került sor a Kriterion gondozásában a *Valaki tüzet kér* című antológia megjelenésére,²⁶ mely érvényesítette a romániai német irodalom kategóriájának egyik lényeges elemét, azaz mind erdélyi szász, mind bánági sváb szerzőktől közölt fordításokat. A válogatást készítő és a szövegeket fordító Ferencz László alapos munkát végzett, a bevezetőt író Szász János pedig így fogalmazott: „Ha a távolabbi múltban a romániai szászság és svábság sorsa jórészt elüttött egy-

23 *Uo.*, 269.

24 *Uo.*

25 JABLONCZAY Tímea, *Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában*, Helikon 51. (2015/2.), 141.

26 *Valaki tüzet kér. Romániai magyar elbeszélők*, vál., ford. FERENCZ László, bev. SZÁSZ János, Kriterion, Bukarest, 1973.

mástól, s e sorsközösségi érzetnek nem is volt oka-módja megte-remtődnie, a közelmúlt tragikumai és a jelenkor fordulatai ugyancsak közössé gyúrták ezt a sorsot, melyet ez a hagyományában gazdag, mégis kései hajtású irodalom kifejezni hivatott.”²⁷ A közössé gyúrt sors voltaképpen a „romániai német” kifejezésben reprezentálódik a leginkább, és a korábban említett Delueze–Guattari szerzőpáros a prágai német irodalomról írott szövegei már csak azért sem alaptalanul szolgálhatnak ehhez vonatkozási alapként, mert az előszót jegyző Szász szintén a prágai német nyelvű irodalmat hozta fel párhuzamként. Szász az analógiával amellett érvel, hogy a romániai német irodalomnak nem volt még ideje a második világháborúig olyan „virágzásnak” indulni, mint a prágai német irodalomnak. Emellett a prágaival ellentétben – mely elsősorban a prágai német hivatalnoknyelvet használta – a romániai német szerzők nem a romániai németiség által beszélt nyelvváltozaton írnak.²⁸ És mindebből természetesen fakad aztán a megállapítás, miszerint „a romániai szocialista forradalomra várt a föladat, hogy a romániai német irodalom megszületésének útját egyengesse.”²⁹ Ez utóbbi kijelentés minden ideologikus tartalma ellenére tartalmaz igazságot, hiszen éppen a szocialista irodalompolitika következtében született meg maga a kifejezés is, mely retrospektív nézőpontból világosan a szász és sváb (továbbá a bukovinai német) irodalom nemzeti és regionális identitásának és elhatároltságának gyarmatosító megszüntetéseként (is) olvasható. Mindezek mellett az antológia bemutatja az erdélyi magyar olvasó számára a romániai német irodalmat, és arra is törekszik, hogy tág áttekintést adjon a romániai német írókról. A könyv szerzői közül a legidősebbek még a tízes években születtek, mint például Mischa Bickel, Wolf Aichelburg vagy Georg Scherg, a legfiatalabb pedig Franz Hodjak volt.

A magyar és a romániai magyar irodalmi rendszer közötti elterést, továbbá a kor irodalompolitikájának elzáró jellegzetességé-

27 Szász János, *A zenészek hangolnak = Valaki tüzet kér*, 8.

28 *Uo.*, 6.

29 *Uo.*, 7.

gét kiválóan mutatja, hogy alig pár évvel a *Valaki tüzet kér* című kötet megjelenése után látott napvilágot Magyarországon *A hamis malvázia* című antológia,³⁰ mely még utalásszinten sem említette az 1973. évi Kriterion-kiadást. Az 1981. évi, az Európa Kiadónál megjelent kötetet a korábban már említett Ritoók János szerkesztette és rendezte sajtó alá, a fordítók pedig B. Fejér Gizella, Póka Endre, Ritoók János és Vályi-Nagy Ágnes voltak. Az egyik alapvető eltérés a két kötet között, hogy míg az előző mind a szász, mind a sváb irodalom szerzői közül válogatott, addig a Ritoók szerkesztette antológia elsősorban az erdélyi szász szerzőket vette fel a kötetbe – kivételt csak Otto Alscher és Franz Storch képezett. Ugyanakkor a Ritoók írta utószó ennél tágabb kitekintést tesz meg, és szintén magyarázza, történetileg is, a romániai német kategóriát. A szászok mellett megemlékezik a svábokról, sőt a bukovinai és a szatmári németekről is,³¹ azonban a válogatás már nem terjed ki ezekre a területekre. Míg Ferencz László válogatása elsősorban a huszadik századra koncentrált és végeredményben a szocialista irodalom „beérését” jelzi az előszóban, addig Ritoók utószava áttekinti az erdélyi szászok egész történelmét, és kisebb mértékben ugyan, de a bánági svábokét is. A két antológia kapcsán megfigyelhető az arányok eltolódása, hisz az erdélyi szász szerzők mindkét esetben nagyobb arányban jelennek meg, mint a bánági sváb alkotók, ezzel mindkét antológia – akaratlanul is – a két „irodalom” közötti különbséget sejtet.

A hamis malvázia utószava olyan gesztussal lép fel, mely azt feltételezi, hogy az antológiát kezébe vevő olvasónak fogalma sincs a történelmi tényekről, arról tudniillik, hogy Románia területén éltek/élnek németek is. Éppen ezért az utószó írója többek között a hasonlítás eszközehez folyamodik, és több esetben nevez meg olyan fordítókat (Kós Károly, Áprily Lajos), akiknek neve esetlegesen ismerősként csenghet a magyar olvasók fülében. Itt azt sem szabad elfelejteni, hogy ebben az időszakban a romá-

30 *A hamis malvázia. Romániai német elbeszélők*, vál., utó., jegyz. RITOÓK János, Európa, Budapest, 1981.

31 Vö. RITOÓK János, *Üzenet a szomszédból = A hamis malvázia*, 363–365.

niai magyar irodalom szerzői és alkotásai meglehetősen nehezen és az irodalompolitika által megszűrten kerülhettek csak be a magyarországi magyar irodalom diskurzusába. Ezek után Ritoók a kötetbe válogatott szerzők szövegeit párhuzamba állítja az „európai német nyelvterület irodalmaival”,³² így hozva létre egy sokkal tágabb kontextust, melyről szintén feltételezhető, hogy ismert a magyar olvasó számára. Az itt felsorolt nevek közül – például Siegfried Lenz, Johannes Bobrowski, Bertold Brecht – kitűnik Paul Celan neve,³³ akinél meg lehetett volna említeni bukovinai származását, mely további kapcsolódási pontot jelentett volna az olvasó számára is.

Mindkét antológia esetén megfigyelhető, hogy hiányoznak belőlük az 1970-es évek elején színre lépő Aktionsgruppe Banat tagjai. Míg az 1973. évi válogatás esetén ez talán még érthető az időbeli közelség miatt, addig az 1981. évi gyűjtemény esetén ez kevésbé magyarázható, ahogyan az is problematikus, hogy az utószóban felvázolt romániai német kategória így kevésbé reprezentálódik, holott erre jelentős hangsúlyt fektet a kötet szerkesztője.

Emellett a két antológia azt is mutatja – hogy visszautaljak Esterházy Péter szövegére –, hogy az erdélyi szász vagy a bánági sváb, tehát összességében a romániai német irodalom esetén nincs meg vagy hiányzik az a történet, melyben ezt az irodalmat kontextualizálni lehetne. Mindkét kötet azzal az igénnyel lép fel, hogy megismertesse az olvasóval ennek az irodalomnak az aktuális szövegeit, ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a második kötet utószavának történeti áttekintése a hiányzó történet pótlását kísérli meg. Míg az első esetén ez az ismert irodalompolitikai viszonyok miatt kerülendő volt, addig a második esetén ezt meg lehetett tenni. Mindez azért is lényeges, mert ezek az antológiák kísérletet tesznek arra, hogy az erdélyi irodalom kapcsán kialakult (talán nemcsak magyarországi) képet megváltoztassák, ezáltal az erdélyi irodalom története immár nem csupán magyar szempontból kerül

32 *Uo.*, 380.

33 *Vö. Uo.*

elmesélésre, hanem ebbe a történetbe látványosan bekérezkedik a német irodalom is, mely létével éppen e régió sokszínűségét és multikulturális jellegzetességét viszi színre.

Míg a fentebb tárgyalt két antológia az aktuális pillanatfelvétellel igényével lépett fel, addig a 2006-ban megjelent *Telepes népesség* című kötet³⁴ immár a lezárás aktusát helyezi előtérbe. A könyv összeállítója, Hajdú Farkas-Zoltán már-már patetikusan állapítja meg: „Szóval félig-meddig gyászjelentés ez a kötet. Egy néhai erdélyi nép születésének, virágzásának és pusztulásának állomásait igyekszik nyomon követni.”³⁵ A *Telepes népesség* összegzés és látlet kíván lenni az erdélyi szászok írásbeliségének elmúlt nyolcszáz évéről, és mint ilyen, a kezdetektől egészen a jelenig válogat be szövegeket. Az antológia – vagy ahogy önmagát nevezi: olvasókönyv – miközben egy időszak lezárultát rögzíti, nem veszi figyelembe azt, amit eközben tesz: olyan szerzőket is bevalogat, akik a mai napig írnak, ráadásul, akik a mai napig épp ebben a régióban írnak. Nem veszi figyelembe azt a tényállást, melyet a 2016-ban megjelent, Szenkovics Enikő fordította és összeállította Székelyföld-szám szem előtt tart, és Sánta-Jakabházi Réka a lapszámhoz írt utószavában rögzít is, miszerint a „romániai német irodalom” (vagy nevezzük bárhogyan is) területét részben elvesztette ugyan, viszont továbbra is él azon alkotóknak köszönhetően, akik újra és újra tematizálják a régió, vagy éppen ennek elvesztése kapcsán azokat az identitásproblémákat, melyek ezen folyamat révén előtérbe kerülnek.³⁶

Ha tehát végigtekintünk az elmúlt közel ötven év antológiáin és reprezentációs szokásain, azt láthatjuk, hogy újra és újra kísérlet történik arra, hogy a Romániában születő német irodalmat valamilyen módon ismertté és olvasottá tegyék a magyar irodalom kontextusában, mely kontextus – mint korábban említettem már – szintén nem egységes. Továbbra sem mindegy, hogy Romániában jelenik-e meg egy magyar nyelvű kiadvány az

34 *Telepes népesség. Erdélyi szász olvasókönyv*, vál., elő. HAJDÚ Farkas-Zoltán, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2006.

35 HAJDÚ Farkas-Zoltán, *Az „etnológiai csoda” vége = Telepes népesség*, 10.

36 SÁNTA-JAKABHÁZI, I. m., 14–15.

adott témában, vagy pedig Magyarországon. Van ennek a felvázolt tendenciának egy másik aspektusa is: ezek az antológiák kivétel nélkül egyetlen egészként próbálják megmutatni ezt az irodalmat a magyar közönségnek, és így – akarva-akaratlan – a hiányzó történet létét erősítik meg. Az antológiák elő- és utószavai ismételtelen abba a pozícióba kerülnek, hogy mintegy megmagyarázzák a kategóriákat, felmondják az erdélyi szászság, bánási svábság vagy a romániai némettség történetét, és többé-kevésbé ismertessék a bevalogatott írókat is. Egy olyan kategóriát mutatnak fel, mely irodalomtörténeti jelentőségű; ám ahhoz, hogy ez az aktuális elméleti megközelítések felől is izgalmas legyen, új szempontokra, hangsúlyáthelyezésre van szükség, tehát olyan komparatív értelmezésekre, melyek egymás mellett és egymás tükrében kutatják és tárgyalják e régió különböző nyelvű irodalmait és ezek tendenciáit. Mindemellett azt is lényeges kiemelni, hogy immár a történet sem hiányzik, vagy legalábbis a történet jelen van, még ha töredezettségében is. Mert – tehetjük fel a kérdést – miért fontos jelenleg a magyar irodalom vagy a magyar kultúra szempontjából a Romániában/Erdélyben született vagy az ezt a régiót tematizáló német nyelvű irodalom? Semmiképpen sem azért, hogy egy teljes képet alkossunk róla. A nagy és teljes történetek ideje lejárt, az irodalmi hagyomány szerkezete változásban van, amint ezt az utóbbi idők irodalomtörténet-írását övező viták is mutatják. Vajon meg lehet-e írni egy nemzeti irodalomtörténetet? Sőt, vajon szükség van-e arra, hogy megírjuk a nemzeti irodalomtörténetet?

Amikor 2007-ben megszületett *A magyar irodalom történetei* című irodalomtörténeti munka (három kötetben), a vállalkozást sok vita kísérte. A kötetek főszerkesztője, Szegedy-Maszák Mihály az előszóban így fogalmaz: „Azok a felfogások, amelyek a nemzetjellem szerves fejlődésének, a társadalmi haladásnak vagy akár a korábban túllépő modernségnek feleltették meg a magyar irodalom történetét, a már érvényüket veszített nagy elbeszélések (grands récits, master narratives) körébe tartoznak. Ez a fölismerés indokolja, hogy sem a korszakot, sem az egyéni életművet ne tekintsük rendező elvnek, vagyis a magyar irodalmat töredezett

örökségként mutassuk be.”³⁷ Az idézet pontosan rámutat, hogy miként is változik meg az irodalmi hagyomány szerkezete. Ez a töredezett örökség az, amire figyelniük érdemes. Immár nem az egységre, a nagy egészre van szükség, hanem a Romániában/Erdélyben születő vagy az ezt tematizáló német irodalom azon részére, mely egy adott szempontból kiegészíti a magyar irodalomra, akár ennek megosztottságára, vagy éppen regionalitás-tapasztalatára feltett kérdést.

A romániai német irodalom hagyományának egyes szövegei jelen vannak már a magyar irodalom közegében fordítások révén, azonban az ezekre való rámutatás, az irodalom- és kultúratudományos kontextualizálás és értelmezői munka alapvetően még várta magára. Mintha a magyar komparatiztika művelői figyelmen kívül hagyták volna azt a lehetőséget, melyet ezen irodalom szövegei jelentenek a tágabb értelemben vett kelet-európai régió irodalmi tendenciáinak tárgyalásakor. Jól példázzák ezt Herta Müller regényeinek fordításai, melyek egyetlen korai, visszhangtalan fordítástól³⁸ eltekintve mind a 2009-es Nobel-díj odaítélése után jelentek meg. Azonban Müller esetén természetesen nem a Nobel-díj a fontos, regényeivel olyan horizontot nyitott meg a magyar irodalom közegén belül, mely másképp irányítja immár a figyelmet a diktatúra megjelenítésére. Éppen az *Atemschaukel (Lélegzethinta)* című regénye az, mely felkerült a különböző egyetemek tematikáira a lágerregények címszó alatt, így olyan tematikus elrendezettségben kerül az olvasók, tehát az egyetemi hallgatók kezébe, ahol elsődlegesen nem a romániai német eredet a kérdés. Herta Müller regényei fordításának van egy másik, talán még jelentősebb hozadéka. Ezen szöveg kontextualizálása során kerülhet szóba az Aktionsgruppe Banat, mely nemcsak a romániai irodalmi életre jellemző jelenségként mutatható fel, hanem a magyar olvasó és irodalomtörténetész érdeklődésére is számot tarthat. Amikor Sánta-Jakabházi Réka a korábban már idézett szövegében a hetvenes évek elején fellépő

37 *A magyar irodalom története I–III.*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály–Veres András, Gondolat, Budapest, 2007.

38 Herta MÜLLER, *A rókák csapdába esnek*, ford. LENDVAY Katalin, Pesti Szalon, Budapest, 1995.

írógeneráció esetén a Wiener Gruppe hatását emeli ki,³⁹ akkor rátapint arra a lényeges pontra, mely – ha kiegészítjük – egy egészen más szerkezeti megközelítést tesz lehetővé. Ha a Wiener Gruppe mellé odahelyezzük a Gruppe 47-et, akkor a német irodalmi hagyomány második világháború utáni egyik lényeges pontjára, tehát a csoportként való jelentkezés formájára bukkanunk, mely ismét egy újabb lehetséges kontextualizációra ad példát.⁴⁰ Emellett ha tovább bővíttem a kört kelet-európai viszonylatban, akkor a csoportként való jelentkezést kiegészíthetem például a magyar Kilencek körével, esetlegesen a különböző Forrás-nemzedékekkel, sőt, hogy tágabb, összehasonlító perspektívát is használjunk, idesorolhatjuk a Nicolae Manolescu vezette Cenaclu de Luni és főként az Ovidiu S. Crohmălniceanu szervezte Junimea kört, valamint az ebből kialakuló nyolcvanasok nemzedékét is.

Ilyen értelemben tehát máris másként, nem egységként történik kísérlet a romániai német irodalomnak a magyar irodalom közegében történő megjelenítésére, sőt, ez utóbbi példa két szempontból is lényeges. Elsőként említhetjük azt, hogy a magyar irodalomoktatásban erőteljesen jelen van a világirodalom ideája, mely mindmáig fontos eleme nemcsak az egyetemi, de a középiskolai oktatásnak is. Így a különböző világirodalmi tendenciák, kiemelt műfajok mentén lehetőség nyílna arra, hogy bizonyos művek beemelésre kerüljenek akár az oktatásba is. Második szempontként hozhatjuk fel azt, hogy az elmúlt két, már szinte három évtizedben a magyar irodalomtörténeti diskurzus nem kis erőfeszítéseket tett azért, hogy a korábban kisebbségként/határon túli magyar irodalomként definiált irodalmakat integrálja a magyar irodalom azóta elbeszélte történeteibe, és ennek a törekvésnek egyik fontos eljárása az, hogy megpróbálta megszüntetni a korábbi elhatároló kategóriákat (mint például erdélyi/romániai vagy vajdasági/jugoszláviai). Véleményem szerint ez a megszüntetés azonban negatív hozadék-

39 SÁNTA-JAKABHÁZI, *I. m.*, 7.

40 Lásd erről bővebben: VINCZE Ferenc, *A harmadik csoport: Aktionsgruppe Banat = „Visszhangot ver az időben”*. *Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*, szerk. BENGI László–HOVÁNYI Márton–JÓZAN Ildikó, Kalligram, Pozsony, 2013, 189–195.

kal is jár. Miközben például a kisebbségi kifejezés eltüntetése nem feltétlenül negatív, mivel ennek korábbi átvételével – mint ahogy Szarvas Melinda is fogalmaz – „a magyarországi szakirodalom a megnevezésben azonosul a szomszédos államok politikai többségi nézőpontjával, egy ugyancsak többséginek érzékeltetett magyarországi szempontból beszél az amúgy szintén magyarnak nevezett, vagyis kvázi egyenrangúnak hirdetett kultúráról, kultúrarészről”,⁴¹ addig az erdélyi, vajdasági, kárpátaljai jelzők teljes felszámolásával ezen kulturális közegek azon jellegzetességét is elfojtják, mely alapvetően a sajátos és többnyelvű régió tulajdonságának tekinthető – és ez több szempontból is izgalmas vizsgálat tárgya lehet. Azonban ehhez a magyar irodalomtörténet-írás is egy olyan transznacionális komparatív aspektussal és megközelítésmóddal kellene hogy bővüljön, mely számba veszi a magyar irodalomra gyakorolt azon hatásokat, melyek ezen kulturális közegek megkerülhetetlen elemei.

E két szempont felsorolása mellett azt is hangsúlyozni kell – folytatva a Herta Müllerrel megkezdett sort –, hogy máris van mit felmutatni, mit párhuzamba állítani, mit összehasonlítani. Franz Hodjak *Grenzsteine*⁴² című regénye már rég elérhető Szenkovics Enikő fordításában magyarul is, és kiválóan lehet az identitásproblémákat tematizáló egyetemi kurzusokon tanítani, beemelni egy olyan térbe, ahová nem azért kerül, mert romániai német, hanem azért, mert izgalmas a kérdés, amit felvet – és ezáltal az is érdekes lesz, milyen közeget problematizál.

Vagy például a magyar irodalomban oly sokat vitatott és tárgyalt közelmúlt politikai kérdéseit tematizáló szépirodalmi alkotások mellé kerülhet Eginald Schlattner *Die rote Handschuhe*⁴³

41 SZARVAS, I. m., 32.

42 FRANZ HODJAK, *Határkövek*, ford. SZENKOVICS ENIKŐ, Kriterion, Kolozsvár, 2010. Azóta már megjelent egy újabb elbeszéléskötet is: FRANZ HODJAK, *A vég neve: Nabucco. Elbeszélések*, ford. SZENKOVICS ENIKŐ, Exit, Kolozsvár, 2016.

43 EGINALD SCHLATTNER, *Vörös kesztyű*, ford. FODOR ZSUSZA, Koinónia, Kolozsvár, 2012. Korábban jelent meg: EGINALD SCHLATTNER, *Fejvesztett kakas*, ford. HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN–HAJDÚ IRINGÓ, Koinónia, Kolozsvár, 2006.

című, szintén magyarul is olvasható regénye, és Tar Sándor, Esterházy Péter vagy éppen Szilágyi Domokos műveinek kontextusába máris tematikus szempont szerint rendezhető, és nem származási helye miatt. És kiemelhetjük Dieter Schlesak *Capesius, der Auschwitzapotheker*⁴⁴ című kötetét, mely a régió holokauszt- és traumafeldolgozásai között tematizálható, ahogyan idevonható Richard Wagner *Habseligkeiten*⁴⁵ című regénye is, mely a kelet-európai irodalmakban erőteljesen jelen lévő identitásproblémák és visszatérés-narratívák kapcsán vehető elő Johann Lippert regénytrilógiájával⁴⁶ közösen.

Végül még egy regényt említenék meg, Adolf Meschendörfer *Die Stadt im Osten* című munkáját, melyet Kós Károly *Corona* címmel fordított magyarra.⁴⁷ A városregénynek is tekinthető alkotás szinte egy időben született a sokat tárgyalt Alfred Döblin-regénnyel, a *Berlin, Alexanderplatz*-cal, melynek mélységei és lehetőségei újra és újra kivívják az értelmezői kíváncsiságot. A két regény együttes tárgyalása olyan izgalmas elméleti horizontot nyit meg, melyen keresztül egy város szemlélésének és bejárásának különböző tapasztalatai fogalmazhatók meg.

Miközben a Romániában született és ehhez kapcsolódó német nyelvű irodalom antológiák formájában való megjelenítései egy regionális/kisebbségi irodalom képét vetítik az olvasó elé, és ezáltal ez a közvetítésmód egy tipikus kelet-európai irodalom képét és hagyományos ábrázolásmódját sejteti, addig a már meglévő kötetfordítások más lehetőségeket is biztosítanak ezen irodalom tárgyalásához és értelmezéséhez. Egy további szempontrendszer

44 DIETER SCHLESACK, *Capesius, az auschwitz-i patikus*, ford. HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN, Bookart, Csíkszereda, 2008.

45 RICHARD WAGNER, *Ingóságok*, ford. KURDI IMRE, Bookart, Csíkszereda, 2009.

46 JOHANN LIPPET, *Ajtó a hátsó konyhához*, ford. VINCZE FERENC, Napkút, Budapest, 2017. Ebben a kötetben két regény került közlésre (*Die Tür zur hinteren Küche, Das Feld räumen*), míg a harmadik még lefordításra vár (*Bruchstücke aus erster und zweiter Hand*).

47 ADOLF MESCHENDORFER, *Corona*, ford. KÓS KÁROLY, Kriterion, Kolozsvár, 1983.

is érvényesíteni lehet, amennyiben például a magyar, ezen belül a komparatív irodalomtudomány figyelembe veszi a német irodalomtörténeti diskurzus azon elméleti megközelítését, mely immár kevésbé a „romániai német irodalom” kategóriáját használja, sokkal inkább beszél délkelet-európai német irodalmakról, azaz „südostdeutsche Literaturrel”. Ez a kifejezés annyiban tud produktív lenni a komparatív vizsgálatok során, hogy immár nem államokhoz kötött egy-egy regionális német irodalom tárgyalása, inkább a tágabb régió az, mely az elhatárolást irányítja és amely a fókuszba kerül. Hiszen – mint azt Jablonczay Tímea is megfogalmazza – a „transznacionális alapú komparatiztika [...] a kiterjesztett globalitás és átértelmezett lokalitás fogalmával tovább mozdítja a kutatások lehetőségfeltételét. A globális és lokális összjátékából fakadó hibriditásra, viszonylagosságra, a nyelvek és kultúrák közötti migrálásra és annak következményeire került fókusz az irodalomtörténet és irodalomtudomány paradigmáiban is hoz új belátásokat.”⁴⁸ A német és a román irodalom jelenségeinek és tendenciáinak bevonása a magyar irodalom egyes közegeinek és szövegeinek értelmezésébe éppen hogy újraírhatja és újraalkothatja azokat a lokalitásokat, azokat a tér-képeket, melyek eddig első-sorban nemzeti szempontból rögzültek irodalomértésünkben.

Mindez ugyan már távolabbra vezet a fordítástól, viszont éppen hogy fel kell tenni a kérdést: miért is fordítjuk a „romániai német irodalmat”? Nem csupán és nem elsősorban azért, hogy megőrizzük, sokkal inkább azért, hogy ezek a szövegek bekerüljenek a magyar kultúra közegébe, hogy megjelenítsenek egy másfajta világlátást, megjelenítsék azt a Másikat, aki rávilágíthat és felmutathatja a saját Másságunkat, és ezáltal Kelet-Európa kellemes kulturális heterogenitását.

48 JABLONCZAY, I. m., 143.

Névmutató

Abaffy Erzsébet, E.	73, 74	Asturias, Miguel Ángel	249
Ábrahám Barna	7, 90, 110, 127	Averescu, Alexandru	117, 126
Acterian, Arşavir	185		
Ács Zoltán	149	Babeş, Victor	105
Acsády Ignác	83	Bacalbaşa, Constantin	135
Adameşteanu, Gabriela	271	Bahtyin, Mihail	318
Ady Endre	123, 124, 126, 143	Balázs Eszter Anna	265
Ady Lajos	124	Balázs János	63
Agamben, Giorgio	287	Balázs Mihály	56
Agârbiceanu, Ion	113, 128, 137	Bălcescu, Nicolae	127
Agnew, Vanessa	282	Bálint Tibor	331
Aichelburg, Wolf	333	Balogh F. András	146
Alexici, Gheorghe	106, 120	Balzac, Honoré de	183
Almási Miklós	256	Banciu, Axente	100, 106, 116,
120
Alscher, Otto	334	Bánffy Dezső	152, 154
Alstedius	32	Bánffy György	12
Alzati, Cesare	12	Bánffy Miklós	151, 152
Amesius, Gulielmus	32	Bănulescu, Ştefan	252
Amiel, Henri-Frédéric	211	Bányai Éva	251
Amman, D. Paulus	41	Bányai László	106
Andea, Avram	78	Barbu, Ilie Carol	117
Andreescu, Ştefan	21	Bariţ, George	128
Antonescu, Ion	203	Bariţiu, George	43, 77, 83
Apáczai Csere János	32, 37	Barthes, Roland	296, 297
Apáthy István	95, 97	Bartók Béla	177
Apponyi Albert	168	Bartók Béla, Ifj.	177
Áprily Lajos	334	Basilescu, Nicolae	99
Arany János	116	Basta, Giorgio	29
Ardelean, Ion	21	Báthory András	28
Argintescu, Ion	219–221	Báthory István	11, 12, 14, 16
Arimia, Vasile	21	Báthory Kristóf	12, 15, 16
Arns, Inke	280, 311	Báthory Zsigmond	13, 16, 17,
20, 28
Assman, Aleida	235		
Assman, Jan	235		